

INTERNALIZACIJA KULTURALNOG NASILJA KAO ISTORIJSKA KONSTANTA U SRBIJI I NA BALKANU

*Aleksandar WEISNER
Evropski centar za mir
i razvoj (ECPD),
Univerzitet za mir UN*

Kumulativni efekat različitih procesa internalizacije kulturalnog nasilja je ono što omogućava kontinuitet nacionalne i međunarodne politike i geostrateške situacije koja na prostoru Balkana mir uvek vidi samo kao primirje ili period između dva rata. Na primeru tri fenomena: (a) više vekova duge izgradnje stereotipa o Balkanu, koji su postali konstitutivni elementi danas često korišćenog pojma „balkanizam/balkanizacija“, (b) militarizacije javnog prostora, i (c) konceptualizacije pojmova junaštva i ratništva u školskim kurikulumima, rad nastoji da objasni njihov pojedinačni i prožimajući odnos kao spoljašnjih i unutrašnjih faktora koji utiču na internalizaciju kulturalnog i strukturalnog nasilja unutar konteksta balkanskog regiona i doprinose konzerviranju postojećih društvenih odnosa.

Ključne reči: internalizacija, stereotipizacija, militarizacija, kulturalno nasilje, obrazovanje.

1. INTERNALIZACIJA KULTURALNOG NASILJA

TEORIJA JOHANA GALTUNGA O DIREKTNOM, kulturalnom i strukturnom nasilju omogućava integrisani pristup razumevanju veze između najšireg društvenog konteksta i ličnih psiholoških perspektiva konkretnih aktera u situacijama nasilja. Galtung pod kulturalnim nasiljem podrazumeva svaki aspekt kulture koji se može koristiti kako bi se opravdalo ili odobrilo

strukturalno ili direktno nasilje. Plakati, krstovi, zastave, himne, vojne parade, kao i svuda prisutni portreti vođa i junaka – sve to, po Galtungu, spada u kulturalno nasilje.

Glavna uloga kulturalnog nasilja je „legitimizacija direktnog i strukturnog nasilja. Ustvari, mi se prvo susrećemo sa nasiljem u kulturi, politici i ekonomiji, pa tek onda i sa direktnim nasiljem.” (Galtung 2009, 15). Uz pomoć metafora, Galtung je opisao odnos i karakteristike svakog od tri oblika nasilja na način da se na dnu nalazi kulturalno nasilje koje postojano teče kroz vreme, ono predstavlja konstantu – trajno stanje, supstrat iz koga druge dve vrste nasilja izvlače hranljive materije. Sledeći sloj čini strukturno nasilje u svom ritmičkom kretanju, ono je proces, sa usponima i padovima, a na vrhu je, vidljiv golim okom i dostupan neposrednom iskustvu, sloj direktnog nasilja, sa čitavom istorijom direktne okrutnosti koja ljudska bića sprovode nad drugim ljudskim bićima – direktno nasilje je događaj. „Uopšte uzev može se identifikovati kauzalni tok usmeren od kulturnog, preko strukturnog, ka direktnom nasilju. Kultura nam propoveda, uči nas, opominje, huška, zatupljuje nas tako da eksploataciju i/ili represiju vidimo kao normalne i prirodne, ili ih uopšte ne vidimo. Onda dolazi do erupcije nasilja, pokušaja nekih da pomoću direktnog nasilja izađu iz strukturnog kaveza” (Galtung 2009, 279), objašnjava Galtung. Galtung daje primer ovog sadejstva koji predstavlja kulturološki fenomen prisutan i u regionu Zapadnog Balkana: „Nasilje može da počne u bilo kom uglu trougla direktno-strukturno-kulturno nasilje i da se lako prenese do drugih uglova. Sa institucionalizacijom nasilne strukture i internalizacijom nasilne kulture javlja se tendencija da i direktno nasilje postane institucionalizovano, repetitivno, ritualno, kao na primer krvna osveta.” (Galtung 2009, 291).

2. STEREOTIPIZACIJA BALKANSKOG „BURETA BARUTA“ I MEDIJSKE SLIKE

Retke su takve geografske odrednice koje su, pored oznake podneblja, za kratko vreme postale globalno prepoznatljive i kao sinonimi za određene etnopsihološke, politikološke ili kulturološke fenomene i kojima se opisuju čak i razni procesi glokalizacije (*balkanizacija interneta, balkanizacija Evrope...*) kao što je „balkanizacija“ ili „balkanizam“.

Balkan je etimološki povezan sa gustim šumama i planinskim masivom, ali je, usled istorijskih događaja u XVIII, XIX i XX veku, postao globalan simbol prepun

negativnih konotacija. Opšte je uverenje da su ratovi, prevrati, revolucije, atentati i raspad, uprkos izraženom multi- i inter-kulturalizmu Balkana (možda i najvećem u Evropi), doveli do toga da se na Balkan gleda kao na divlju i nepredvidivu simbiozu političkog, verskog i etničkog razdvajanja i sukobljavanja i mesto gde kulturalno nasilje po pravilu dovede do rata. Od početnih asocijacija na „varvarsko i divlje“, pojam „balkanizacija“ je postao i sinonim za ono što mu je bila druga glavna odlika – „nasilno i ratničko“. Tokom poslednje decenije dvadesetog veka medijske slike su ove karakteristike aktivno prenosile, kreirale i obnavljale, doprinoseći opštem uverenju da su rat i nasilje duboko vremenski utisnute konstante na Balkanu. Ove medijske reprezentacije su kroz povezivanje mita i činjenica podržale stereotip o balkanskom „buretu baruta“ kao svojevrсно samoispunjavajuće proročanstvo. Nacionalni i međunarodni politički akteri i u XXI veku aktivno koriste ovaj stereotip.

Opisujući bogatu istoriju ove stereotipizacije, u svojoj knjizi *Imaginarni Balkan* Marija Todorova (2006) podseća da je početkom XX veka Evropa svom repertoaru pogrđnih reči dodala nov pojam – *balkanizacija* – koji je postao sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom. Prema Todorovoj, germanskom kovanicom *balkanisieren* označava se proces fragmentacije države usled političkih neprijateljstava, a kovanicom *balkanize* razbijanje u zavađene političke celine, što odgovara i značenju u engleskim rečnicima. U italijanskim rečnicima balkanizacija je definisana kao sinonim za despotizam, revolucije, kontrarevolucije, gerilski rat i atentate. Građani SAD su termin upoznali preko *Njujork Tajmsa* (New York Times) 1918. godine, kada je u intervjuu u ovom listu nemački industrijalac upozorio čitatelje na „balkanizaciju Evrope“ i termin povezo sa još jednim psihološkim značenjem koje je Todorova opisala kao *strah* od gotovo apokaliptične budućnosti, „utvarom“ koja preti sukobom između Istoka i Zapada nakon što je završen Prvi svetski rat i potpisan mirovni ugovor. U vremenu (post)kolonijalizma, francuska i engleska štampa šezdesetih godina dvadesetog veka, podseća Todorova, pisale su o tome kako od afričkih lidera osam nezavisnih država zavisi da li će krenuti putem balkanizacije, odnosno da u Zapadnoj Africi postoje svi uslovi za nastanak balkanske situacije. U Austriji je bila objavljena knjiga *Balkanizacija Austrije* u kojoj je Balkan opisan kao sinonim za nepouzdanost, korupciju i neodgovornost. U stilu tipičnom za američko novinarstvo, kako ga je Todorova opisala, *Njujork Tajms* je bio raspisao konkurs za najbolju analizu i predviđanje posthladnoratovskog doba sa pitanjem: da li bi glavni događaj našeg doba mogao biti masakr na Balkanu, uspon islamskog fundamentalizma ili razbijanje evropskog jedinstva?

Pažljivo prikupljajući građu, Todorova je zabeležila i da su diplomate, putopisci, (avan)turisti, novinari i enciklopedisti ostavili budućim istraživačima zapise događaja o orijentalističkim varošima, egzotičnim ulicama, kao i ekscentričnim junacima, o tome da su vodili razgovore sa ozbiljnim i dobroćudnim Turčinom, „duhovitim Albancem“, „prefinjenim Grkom“, „vrednim Bugarinom“, „ratobornim Srbinom“, „grubim Bosancem“... da je sekretar ambasade, vicekonzul i konzul Rusije na Kritu, šezdesetih i sedamdesetih godina XIX veka napisao da su Srbi potpuno raskomadana nacija, podeljena u četiri države, tri vere, dve dinastije... da su Bugari jednostavna, nerazvijena nacija i da najveća opasnost po tradiciju i autoritet vizantizma ne dolazi od spoljnog neprijatelja, niti se nalazi u istoriji češkog buđenja, ni u pokretima ratobornih Srba, već u mirnom i tobože pobožnom pokretu Bugara. Turke, ovaj konzul, opisuje kao poštene, bezazlene, ljubazne, dobre i blage, sve dok im se ne raspale verska osećanja.

U obrascima percepcije balkanskih naroda koji su nastajali do 1900. godine, Grci su za novinare u Engleskoj bili varalice i pokvarenjaci, svadljivi i neljubazni, lenji... Balkan je bio „Turska u Evropi“, a narod Bosne „polu-varvarski“ u kojem je nepoštenih bilo više nego poštenih. Todorova podseća i na to da je Makedonija bila označena kao zemlja terora, ognja i mača, Balkan kao žarište kriminala i hajdučije, zemlja u kojoj „seljak ore noseći pušku na leđima, gde vladaoci ostaju na vlasti zahvaljujući sposobnosti da po potrebi i ubijaju, gde se pretpostavlja da hrišćanski crkveni velikodostojnici organizuju politička ubistva, život ima samo relativnu vrednost, a ubistvo donosi samo relativnu krivicu“ (Brailsford 1906 prema Todorova 2006) i zaključuje da je Balkan poslužio kao „skladište negativnih karakteristika“ naspram kojih je konstruisana pozitivna i „samohvalisava slika“ Evropejca i Zapada.

Herbert Vivijan (2010) je već u predgovoru svoje obimne knjige *Srbija – raj siromašnih*, originalno objavljene u Londonu 1897, istakao da je jedan od onih koji su s velikom pažnjom proučavali Srbiju i Srbe, te da je posetio gotovo sve delove zemlje, obilazeći fabrike, rudnike, manastire, škole, ergele, vojne poligone, ruševine prošlosti... Video je ljude kako se vesele, demonstriraju, proučavao „stvarno jedinstvene“ navike i običaje, razgovarao sa episkopima, načelnicima, kmetovima, seljanima i uhapšenim hajducima... a u Beogradu je video kuću iz koje je Garašanin, karijerni diplomata, sin bivšeg premijera i unuk vojvode, pucao na „razuzdanu rulju“ političkih oponenta i tom prilikom usmrtio nekoliko osoba. O politički

32 | motivisanom nasilju, zabeležio je i besedu jednog starca u Mačvi koji je pričao o

tome kako sada ljudi mogu spokojno da sede uveče ispred kuća, a da su do pre dve godine morali da se zatvaraju u kuće čim zađe sunce jer zemlja pod radikalima nije bila bezbedna i da, kud god da su išli, morali su da nose oružje sa sobom, a decu nisu smeli da puštaju samu ni na njive ni u školu: „Vidite onog čoveka koji sedi sasvim sâm? Tamo na stepenicama koje vode preko ograde... (...) Pre dve godine, na tom mestu ne bi dugo ostao u životu. (...) Opštu nesigurnost, i svesno mirenje sa takvim stanjem u zemlji zbog naklonosti radikalima, koristili su loši ljudi, koji su bili povezani sa vlastima.“ (Vivijan 2010, 70). U poglavlju o vojsci, Vivijan piše da je sama atmosfera na Balkanu takva da podstiče kovanje zavera, izvršavanje državnih udara i mešanje vojske u politiku; da su Srbi vatrene patriote – „čak šovinisti“, da su „izvanredan materijal za vojnike“ i da su još njihovi preci očvrslili od neprekidnog gerilskog ratovanja.

Knjiga *Crni Petar i Balkanski razbojnici* Milana Ristiovića (2003) je prikaz Balkana i Srbije u nemačkim satiričnim časopisima u periodu od 1903. do 1918. godine. Iz ove knjige saznajemo da je mladi pruski oficir, fon Moltke, 1835. godine boravio u Beogradu, sreo se sa knezom Milošem Obrenovićem i o tome zapisao kako u zemlji Miloš vlada zahvaljujući svom izuzetnom bogatstvu, dok je prema inostranstvu bio jak zahvaljujući ratničkom, okretnom karakteru srpskog naroda, jer iako milicija nije brojna, svaki Srbin zna da se služi oružjem, za čije „posedovanje se tako dugo borio“. Takozvana „balkanska krčma“ bila je česta slika u ovim satiričnim prikazima, upečatljiv i zahvalan motiv za mesto prikaza specifičnog balkanskog okupljanja i atmosfere. Čak i uz prisustvo austrijskog i ruskog žandarma, često mobilijar krčme i nosevi gostiju nisu ostajali nepolomljeni. Sažeto petnaestogodišnje obilje satiričnih tekstualnih i likovnih ilustracija, uz maštovite likove i kreativne karikaturne crteže, sadrži i jednu znatno manje duhovitu poruku. Iako je period od 1903. do 1918. godine, pored ratnih obuhvatao i mirnodopske godine, od 120 crteža koji su uvršteni u knjigu i koji ilustruju život i ljude na Balkanu i sa Balkana, na čak 100 crteža su ljudi u uniformama, ljudi s oružjem i scene nasilja (ubijanje i pljačkanje).

O načinima na koji se razvijala geosimbolika regiona i načinima na koji je konstruisana predstava o narodima sa Balkana saznajemo i iz dela *Otkrivanje Balkana* Sanje Lazarević Radak (2013). Posvećujući svakom narodu posebno poglavlje, kao osnovni izvor o načinima pisanja o albanskom narodu, Lazarević Radak prenosi tekstove F. Blanta iz 1918. godine i Čarlsa Eliota iz 1908. U njima je, između ostalog, Albanija, zbog planinskog karaktera i sklonosti njenog stanovništva

ka ratovima, predstavljena kao neistražena, nekultivisana, zapuštena zemlja, a Albanci kao narod isključeni iz tokova civilizacije. Oni se opisuju kao po karakteru, mešavina varvara, navodi Blant. Eliot, pak, piše o Albancima kao narodu čija su sva njihova plemena uključena u stalne konflikte i osvete koje proističu iz urođenih sklonosti ka ratovanju. Da su Crnogorci hrabri „kao lav i poštení“, ali i da će vas domaćin „ubiti bez razmišljanja“, ne da bi vas opljačkao, nego zbog časti, napisao je Heri de Vind 1907. godine. „Za Edmunda Spensera, dolazak među Srbe je ono što ga podseća da je na Balkanu, jer ma koliko ratoborni bili, a to je osobina kojom se sažima priroda Balkanca, oni su: 'deca prirode, neuka i neupućena u brige velikog sveta“, prenosi Lazarević Radak (Lazarević Radak 2013, 117).

Razlog za pisanje o „buretu baruta Evrope“ kao nezaobilaznoj metafori, koja je bila, po sećanju engleskog pisca Džekil Blera, u upotrebi i pre balkanskih ratova, jeste u centralnoj političkoj i geografskoj poziciji Balkana, njegovoj „prijemčivosti za kolonizaciju“, ogromnim dokazanim i skrivenim resursima, i njegovom stanovništvu koje je zaostalo i „nesofisticirano u svemu osim u ratu“, objasnio je Bler. Lazarević Radak je prikazala i pisanje Franka Foksa iz 1915. o tome da je istorija stalnih pobeda, poraza, naseljavanja, uspostavljanja i rušenja carstava učinila poluostrvo političkim prostorom gde bar dve strane moraju biti zavađene, a da, ukoliko je Balkan bure baruta Evrope, Srbija zaslužuje da bude nazvana „sigurnosnim poklopcem“. Nekoliko stranica kasnije, autorka je podsetila na još jedno poređenje, Vilijama Šoualtera, takođe iz 1915, o tome da, ako je Balkan bure baruta, „Srbija mora biti fitilj“.

Iako je podsetila i na slučajeve u literaturi ili novinama kada se o narodima Balkana pisalo i na vrlo pozitivan način, na primer o tome da srpski muškarci deluju „tako krhko“ ili da je svaki srpski seljak pesnik, prikaz razumevanja i odnosa prema regionu i narodima, kroz istorijski presek, Lazarević Radak zaokružuje, između ostalog i zaključkom da su reči „balkanizacija“ i „balkanizovati“ opterećene vrednosno negativnim značenjima. O povezanosti i kontinuitetu u reprezentacijama davne istorije i događaja krajem dvadesetog veka, autorka kaže da dvadesetovekovni mediji, istančanom vizuelnom reprezentativnošću, nude slike balkanskog kao zaostalog, siromašnog, ali uvek naoružanog. Ističe da se iznova mobilise govor koji je bio manifestan u vreme Balkanskih ratova i da, iako prvi put nezavisan od govora o Orijentu, to ostaje govor o varvarstvima i zločinima: „Predstava o ratu, stalnom prisustvu sukoba koje se potvrđuje još od Balkanskih ratova kao neka vrsta neminovnosti koja definiše jedan prostor, sada se prepoznaje kao konstitutivna

za Balkan. Rat se pojavljuje kao događaj koji konstituše male nacije, njihova socijalna, kulturna i politička bića – njihova kolektivna svojstva.“ (Lazarević Radak 2013, 201).

Balkan, a naročito privrede i život Srbije, Bosne, Crne Gore, Makedonije i Bugarske u periodu od 1800. do 1914, bili su tema knjige Majkl Palarea (Palairret 2010). Neke od odlika ovih naroda kojima je posvetio pažnju jesu i patrijarhalna kultura i razbojništvo, a obe teme je povezoao u jedno poglavlje. Kako su, napisao je Palare, oružani sukobi ili pretnje silom bili stalna odlika društva, crnogorska kultura priznavala je muškarcima isključivo ulogu ratnika i pastira, opterećujući žene napornim poslovima. Intenzitet polne podređenosti bio je ekstremno, čak i po balkanskim standardima. Autor je preneo i citat Ami Bue o tome kako su u Crnoj Gori tako zalučeni posedovanjem oružja da su na sve ostale zanate gledali „s prezrenjem“. Među Crnogorcima „parazitizam“ je obično bio u formi krađe stoke i oružanih napada na glavnim putevima. Pošto su žene obavljale poljoprivredne poslove, muškarci su imali dovoljno vremena, „a nisu imali ni prilike ni sklonosti da ga produktivno upotrebe. Oni su takođe otkrili da je teško pretvoriti proizvode u gotovinu, pa se interesovanje za razbojništvo povećalo. (...) Predstavljajući te aktivnosti kao oružanu borbu protiv spoljnog neprijatelja, vrednosni sistem ovog pastirskog društva ne samo da je tolerisao razbojništvo, već ga je i slavio.“ (Palairret 2010, 181). Opisujući položaj i život plemena koje je imalo naročito koristi od ovakvog načina života, Palare je to iskoristio za dovođenje u direktnu vezu sa događajima iz devedesetih godina dvadesetog veka: „Aktivno ratno stanje protiv Omana nudilo je izuzetne prilike za pljačkanje i davalo snažan podsticaj plemenima da u tome učestvuju. Nakon 1878. godine proredile su se prilike za organizovano razbojništvo, ali stare navike su teško umirale. Iza vojnika u balkanskim ratovima išle su žene da bi se s fronta vratile povijene do zemlje pod teretom opljačkane robe za domaćinstvo. Osvajanje teritorije (sve do 1918. godine) bilo je praćeno mahnitom pljačkom u koju su bili uvučeni čak i oni koji su joj se opirali iz straha da će biti ostavljeni. Godine 1991. kada su procurele prve vesti da crnogorske trupe granatiraju Dubrovnik, pisao sam novinama spekulisući da taj napad nagoveštava novi talas organizovane pljačke. Jedva da sam i verovao svom ličnom argumentu, ali njega je, nažalost, potvrdio opis pohoda koji je dao Miša Gleni. Srbija je bila 'dala' Crnogorcima Dalmaciju kao laku i rentabilnu metu.

Vrhunac invazije bila je pljačka carinske prodavnice na dubrovačkom aerodromu, a u pozadini vojne kolone po sprženoj zemlji južne Dalmacije kamioni

natovareni plenom vraćali su se da bi ubrzo tom robom bilo preplavljeno crnogorsko tržište“ (Palairret 2010, 182–183).

Samo kratkotrajno, posle Drugog svetskog rata, zaboravljena ili odložena kulturna matrica o uzavrelom Balkanu na kojem uvek ključa etnička mržnja i tenzija koja najavljuje sukob dobila je nove pobornike, kako među antropolozima, filozofima, istoričarima, književnicima... još i žešće među političarima i novinarima. Sa raspadom Jugoslavije, stereotipi građeni duže od jednog veka su promovisani u doktrine, koje su nove činjenice savršeno ilustrovale, uklapajući se u nove ideološke diskurse, neoliberalizma i antikomunizma, koji su prethodno uređenje u Jugoslaviji, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji, opisivali kao ono koje je gušilo pravo na građanske i verske slobode, a novu balkansku klanicu kao posledicu duboko ukorenjene etničke i verske mržnje, neraščišćenih računa iz prethodnih ratova i potrebe za nacionalnim osvešćivanjem. Kroz neobaveznu formu eseja, Đerđ Konrad (1993) se takođe bavi objašnjavanjem fenomena rata na Balkanu pripisujući mu komentar da je za „etnički građanski rat“ potrebna izmešanost etničkih grupa, planinski teren, duga tradicija partizanskog rata i kult naoružanog junaka i da takva kombinacija postoji samo na Balkanu.

3. GEOPOLITIČKA KONTEKSTUALIZACIJA (NEDOVRŠENOG) MIRA

Balkan kao evropski region (Teokarević 2004) je zbornik koji je objavio Institut za evropske studije. Deset autora bavilo se pitanjima evropskih integracija, karakteristikama Balkana i izazovima modernizacije. Jedan od autora, Dragan Lakićević, je svoj rad naslovio „Antropologija i politika“. U ovom radu autor ukazuje na kumulativnost i povezanost viševjekovne vladavine turske despotije, autoritarnih poredaka između dva svetska rata i pola veka „komunističke diktature“, koji su zajedno doprineli izgradnji modela komunikacije koji je zasnovan na „strahu, pretnji i nesigurnosti“. U analizi autor usmerava pažnju ka fenomenu patrijarhalne svesti kao plodnog tla iz koga izvire političko nasilje i potreba za jakim političkim autoritetom. Autor opisuje i aktuelno stanje krupnih teritorijalnih, nacionalnih i konfesionalnih preraspodela: „U tom smislu Balkan jeste *locus* političkog događanja budući da se ceo ovaj prostor iskazuje fundamentalno u previranju i ponovnom rekonstituisanju – tako neke nacije dolaze prvi put do svoje pune državnosti (Slovenija, Hrvatska, Makedonija), druge nastoje da se objedine u novim

uslovima (Srbi, Albanci), treće pretenduju na državnost (Muslimani u Bosni), ili na regionalnu autonomiju (Muslimani i Mađari u Srbiji). Iza ovih uspešnih i neuspešnih pokušaja konstituisanja novih političkih entiteta, kao koncentrični krugovi seizmičkog potresa šire se i sudaraju državni interesi i ambicije ostalih političkih subjekata na ovom nemirnom prostoru - Grčke, Bugarske, Albanije i Turske. (...) Ako lekcija nakon međusobnog istrebljivanja tokom Drugog svetskog rata nije bila dovoljna, već je služila kao rezervoar mržnje za aktuelni sukob, na osnovu čega očekivati da će narodi napustiti determinante koje kao da su ukorenjene na ovom tlu?" (pr. Teokarević 2004, 24). Jedna od, kako Lakićević kaže, ključnih teza koju iznosi jeste da su istorijske naslage represije na Balkanu toliko duboke i snažne, a da na drugoj strani postoji trajna insuficijencija komunikacijskih kodova koji bi omogućili razrešavanje spornih pitanja između nacionalnih i verskih kolektiva mirnim putem. Iz ovog razloga, kao prirodno rešenje se nameće opcija nasilja kao finalnog sredstva ostvarivanja političkih ciljeva. Uz patrijarhalnost, Lakićević kao važnu karakteristiku društva i kulture prepoznaje i izraženu tribalnost. Moralni tip ovih društava opisuje kao sistem u kojem lični mehanizam reguliše celokupan život jedinke jer ona zavisi od konkretnih osoba koje nju poznaju i koje ona lično zna. Ovaj mehanizam određuje sve kolektivne aktivnosti – pribavljanje hrane, promena mesta boravišta, stupanje u pljačkaške ili ratničke pohode. Tezu potkrepljuje i podsećanjem na navode Jovana Cvijića o ratničkom temperamentu i samosvesti ljudi koji u ime nacionalnih interesa demonstriraju neograničen duh požrtvovanja i samoodricanja, život u stalnoj opasnosti je kod njih podsticao duboko osećanje međusobne solidarnosti, simpatije i saučešća, ideal junaštva potenciraju kao najveću socijalnu vrlinu, a kult junačkih predaka, loze, predstavljao je zapravo supstitut za nepostojanje prave socijalne hijerarhije i klasnog plemstva.

U jednom drugom radu u ovom zborniku, u „Zamci nefleksibilnosti“, Ivan Krstev piše o tome kako na političkim kartama ovaj region izgleda kao eksplozivna mešavina slabih država, nedržavnih država i sadašnjih i budućih protektorata, odnosno da je u političkim izveštajima region opisan kao mesto gde su granice meke, identiteti čvrsti, političke reforme propale, a budućnost nejasna, jer „ono što ne znamo jeste koliko *de facto* država postoji u južnoj Evropi i do koje mere one funkcionišu“ (Teokarević 2004, 103). Podsećanje na paradigmu lošeg nasleđa i na izveštaj Međunarodne komisije za Balkan o „Nedovršenom miru“ (1996), Krstev dopunjuje pitanjima o bezbednosti – kakav je status Kosova, kakva je budućnost Makedonije, kakve su šanse dejtonske Bosne i kada će međunarodne snage moći

da napuste region, ali i konstantacijom da pitanja o bezbednosti usredsređena na granice, statute i međunarodne garancije nisu kompatibilna sa osećanjem nesigurnosti u javnosti: „Najverovatniji scenario rizika sa kojim je ovaj region suočen nisu agresija ili ratovi, već kolaps države. Slabost države je ta koja se pojavljuje kao velika pretnja bezbednosti ovog regiona“ (Teokarević 2004, 111). Dodatna pitanja o bezbednosti koja su otvorena u ovom radu jesu o tome mogu li delovi Balkana da budu pretvoreni u utočište terorista, kakav je uticaj organizovanog kriminala na politiku vlada ovog regiona i kako treba postupati prema naoružanim albanskim grupama u Makedoniji. „Tek nedavno međunarodna zajednica je shvatila dubok proces kriminalizacije politike i etničke kriminalizacije koja se odvija u regionu. Kao zaveštanje rata, naoružane grupe različitih tipova množe se na Balkanu. (...) Jedan broj članaka objavljenih u domaćoj i međunarodnoj štampi dokumentovao je da su neki od krijumčarskih kanala funkcionisali kao biznis koji je vodila vlada. Bosovi kriminala nalaze se među najvećim političkim donatorima na Balkanu. Takođe je temeljno dokumentovana činjenica da većinu lokalnih mafija čine etnički zasnovane mreže. (...) Američki profesor Robert Hislop u radu zasnovanom na temeljnom istraživanju tvrdi da izbijanje nasilja u Makedoniji 2000. može direktno da se dovede u vezu sa interesima albanskih kriminalnih grupa“ (Teokarević 2004, 112).

Potencijal najveće moguće konfliktnosti regiona kao činjenicu predstavlja Slobodan Samardžić u radu „Evropski regionalizam i Balkan“ spomenutog zbornika. Sporovi koji prate proces supranacionalne integracije, subregionalizma i supraregionalizma su, po Samardžiću, izrazito vehementni, čak potencijalno i manifestno ratni, a opšta sklonost balkanskih zemalja ka državnom centralizmu i unitarizmu je njihov odgovor na „malignu etničku heterogenost“, onu heterogenost koja dovodi u pitanje opstanak države, njeno unutrašnje funkcionisanje i njen teritorijalni integritet.

4. MILITARIZACIJA JAVNOG PROSTORA

Iako Ljubiša Mitrović smatra da je Todorova pokazala da je teza o Balkanu kao „buretu baruta“ i o „balkanizaciji“ kao sinonimu za podeljena i zavađena plemena sklona sukobima deo „instrumentalizacije“ celog regiona koju vrše zapadne sile u cilju „realizacije imperijalnih ambicija“ i da je, takođe, i mit o ratobornom Balkanu kao „remetilačkom faktoru“ i „teroru epske kulture“ diskutabilan, izneo je takođe i stav da Balkan kao region ima „osobenu konfliktnost“, da se, umesto

širenja vrednosti mira i kulta rada, na Balkanu „gajio kult heroja“ i „kult žrtve“, „ratnička kultura“ i „kultura smrti“. Mitrović upozorava: „U kontekstu procesa globalne transkontinentalne geopolitičke tranzicije, danas na Balkanu, kao geopolitici, susreta i sudara različitih civilizacija, živimo u uslovima 'nedovršenog mira', koji bez obzira na brojne oblike pacifikacije, svakog trenutka može izmaći kontroli i otvoriti put morbidnoj igri kulture smrti“ (Mitrović 2014, 123–124).

Kao komentar na nasilje koje se desilo tokom napada na ambasadu SAD u Beogradu (2008) ili u kojem je zapaljen administrativni punkt Jarinje (2008) na ulazu na Kosovo i Metohiju, mediji su preneli reakcije visokopozicioniranih političara i članova Vlade Srbije koji smatraju da nasilje na administrativnoj liniji s tom pokrajinom „nije lepo, ali je legitimno“¹ ili da je „demokratija i kada se razbije neki prozor na stranim ambasadama“.

Problem nasilja prati još jedan veliki društveni problem koji ima dug kontinuitet u regionu, a koji, čini se, nijedna država nije rešila tokom procesa transformacije i demokratizacije započete devedesetih godina dvadesetog veka i brojnih društvenih, političkih i ekonomskih reformi. Tokom proleća 2012. godine, brojni mediji² preneli su da je američki časopis „Forin afers“ (*Foreign Affairs*) svrstao Crnu Goru u grupu „mafijaških država“ – zajedno sa Bugarskom, Ukrajinom, Gvinejom Bisao i Venecuelom. U listu *Danas*, ali i u drugim listovima i na portalima (*Blic*, *Vijesti*, *Nezavisne*) u aprilu 2012. godine, objavljen je tekst „Crna Gora i Bugarska 'mafijaške države'“ u kojem, pored ostalog, piše da je izbijanje globalne ekonomske krize bilo prava blagodat za transnacionalne kriminalce i da u mafijaškoj državi visoki vladini zvaničnici su zapravo integralni igrači, ako ne i lideri kriminalnih preduzeća, a prioritet su im odbrana i promocija poslova tih preduzeća. U odeljku pod naslovom „Mafija ima državu“ podseća se da je Savet Evrope prošle godine objavio izveštaj u kojem je navedeno da su premijer Kosova, Hašim Tači, i njegovi politički saveznici uspostavili „nasilnu kontrolu nad trgovinom heroinom i drugim narkoticima“³ i zauzeli važna mesta u kosovskim strukturama organizovanog kriminala. Uz podsećanje na podatke koje je 2011. objavio Vikiliks, u tekstu u *Forin afersu* ističe se da je spoj države i kriminala u Bugarskoj možda i jači nego na Kosovu.

1 „Nasilništvo kao društveno poželjno ponašanje“, *Danas*, 21/02/2008.

2 Videti u: „Report: Montenegro is mafia state“, B92, 3/05/2012; ili „Forin afers: Crna Gora mafijaška država“, *Večernje novosti*, 3/05/2012.

3 „Crna Gora i Bugarska 'mafijaške države'“ S. D. *Danas*, /04/2012, 14.

S obzirom na to da političke elite problem „slabosti države“ najčešće rešavaju jačanjem snaga državne i vojne bezbednosti, a dodatnom modernizacijom vojske, proizvodnjom i nabavkom oružja i oruđa, uz militarizaciju političkog govora i medijskih poruka, postiže se domino efekat u čitavom regionu, koji multiplikuje efekte meta naracija konstruisanih tokom prethodnih istorijskih (kako ratnih tako i onih mirnodopskih) perioda. Tokom 2016. mediji su preneli i komentare raznih političkih, geostrateških i vojnih analitičara o tome da su male i siromašne zemlje na Balkanu, među kojima prednjače Srbija i Hrvatska, započele „trku u naoružanju“⁴ i da je ona je nemoguća bez stalnog povećavanja budžeta za vojsku i policiju. Paralelno sa ovim, domaća vojna industrija je postala ključna strateška grana privrede. Predstavnici Vlade Srbije u medijima šalju poruku da je Srbiji ponovo potrebno uvođenje služenja (dobrovoljnog) vojnog roka.

Duže od jedne decenije brojna istraživanja beleže porast verske netolerancije i povećanje etničke distance među nekadašnjim jugoslovenskim narodima i nacijama. Paradoksalno, sa protokom vremena od poslednjeg rata na prostoru Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, u štampanim i elektronskim *mass*-medijima sve je prisutnija tema rata i naoružavanja (uz dodatno prenošenje vesti o učešću građana Srbije kao ratnika na ratištima u Siriji, Iraku i Ukrajini). Da na Zapadnom Balkanu postoji latentna opasnost od pogoršanja situacije i rizik od novog rata vidljivo je iz izjava visokih predstavnika i komesara EU. U ovim izjavama govori se o tome da postoji procena i uverenost u visok rizik od izbijanja ozbiljnih konflikata: „Žan-Klod Junker, predsednik Evropske komisije, otvoreno je upozorio predsednika Sjedinjenih Država, Donalda Trampa, da ne ohrabruje druge zemlje da slede primer Bregzita jer bi raspad Evropske unije mogao izazvati rat na Zapadnom Balkanu. (...) 'Ako ih ostavimo same – Bosnu i Hercegovinu, Republiku Srpsku, Makedoniju, Albaniju, sve te zemlje – imaćemo opet rat', izjavio je Junker za britanski list *Fajnenšel tajms*“.⁵ Mediji su preneli i to da je kancelarka Nemačke, Angela Merkel, upozorila na opasnost od izbijanja oružanih sukoba na Balkanu u slučaju da Nemačka zatvori granicu sa Austrijom,⁶ kao i da je Američka agencija Blumberg upozorila na to da bi sledeći sukob NATO sa Rusijom mogao da se vodi na Balkanu⁷.

4 Videti u: „Srbija i Hrvatska – trka u naoružanju ili obnova zastarelog?“, *NI*, 25/12/2016; ili u: „Srpsko-hrvatska trka u naoružanju: ko se od koga brani“, *Radio Slobodna Evropa*, 30/12/2016.

5 „Raspad EU može izazvati rat na Zapadnom Balkanu“ M. M, *Danas*, 27/03/2017.

6 „Ako zatvorimo granicu – rat na Balkanu“, *Beta*, 3/11/2015.

40 7 „Sledeći sukob NATO i Rusije na Balkanu?“, *Tanjug*, 14/12/2018.

Dodatno uznemirenje javnosti u Srbiji izazvala je vest da se u najnovijem izveštaju američke Nacionalne obaveštajne agencije, koji je već razmatran u Senatu, pominje da bi 2019. godine moglo biti vojnih sukoba na Balkanu.⁸

Sudeći po naslovima na naslovnim stranama nekih od najčitanijih i najuticajnijih dnevnih novina u Srbiji, rat na Zapadnom Balkanu je već u toku („Hoće da odseku Srbe na severu“, *Večernje novosti*, 4. 08. 2018; „Šiptari pale sever“, *Alo*, 4. 08. 2018; „Vučić podigao Vojsku na noge“, *Večernje novosti*, 30. 09. 2018; „Rat špijuna trese Srbiju“, *Kurir*, 10. 11. 2018; „Haradinaj nam objavio rat“, *Alo*, 22. 11. 2018; „Rat na Kosovu počinje 15. decembra!?“, *Informers*, 4. 12. 2018; „Vučić sa vojnim i državnim vrhom dogovorio konkretne planove za odbranu naroda“, *Informers*, 24. i 25. 11. 2018; „Balkanska koalicija za udar na našu zemlju“, *Večernje novosti*, 2. 12. 2018; „Srbi, letećete u vazduh na Božić“, *Alo*, 8. 01. 2019...). Uz sve ove naslove stoje i krupne fotografije na kojima su prikazane osobe u ratnim vojnim i paravojnim uniformama, bogato opremljene različitim oružjem.

Militarizaciji javnog prostora u celom regionu ne doprinose samo izveštaji medija o obračunu kriminalnih grupa, oružanim sukobima i nabavci najnovijeg naoružanja, već i inovativne javne priredbe koje se organizuju po prvi put. Takva je i „Spektakularna proslava dana policije“,⁹ smotra i vežba policije uz prikaz nove opreme i oklopnih vozila, prvi put organizovana u Srbiji i izvedena u centru Niša. U 2018. godini takođe su vojska i policija Srbije organizovale brojne parade i druge javne manifestacije tokom kojih su građanima prikazivale savremenu opremu, televizije su direktno prenosile višesatne vojne manevre, a deca su u centru Beograda mogla da posmatraju policajce-gnjurce u fontani na Trgu Nikole Pašića i da se voze u policijskom gumenom čamcu, u istoj fontani.

5. OBRAZOVANJE: SI VIS PACEM – PARA BELLUM

Na inicijativu Ministarstva odbrane Vlade Republike Srbije („To su učinili pozivajući se na odredbe *Zakona o vojnoj, radnoj i materijalnoj obavezi*, u kojima se srednjoškolci smatraju kategorijom građana koja treba da stekne znanja i veštine za potrebe odbrane zemlje u uslovima vanrednog i ratnog stanja”),¹⁰ za učenike četvrte godine srednjih škola, tokom drugog polugodišta, biće organizovani časovi

8 „NSA kaže – moguć vojni sukob 2019. na Balkanu; ‘Apsolutno’“, *Sputnjik*, 1/02/2019.

9 „Spektakularna proslava dana policije“, *24Sata*, 5/06/2017, 2.

10 „Vojna nastava opet u školama“, *Politika*, 17/01/2019.

o vojsci i odbrani. U novinskom tekstu o ovoj temi „Vojna nastava opet u školama” preneti je izjava profesora Zorana Dragišića sa Fakulteta bezbednosti u Beogradu: „Činjenica je da živimo u veoma nestabilnom regionu. Budući da od 2010. godine nemamo obavezno služenje vojnog roka, predlažem da u okviru tog predmeta u četvrtom razredu, možda i trećem, bude uvedena mini vojna obuka i za dečake i za devojčice, na kojoj bi naučili gađanje iz puške. Onaj učenik koji ima problem sa oružjem, ne bi morao da puca iz puške, ali ne može baš da ima i prigovor savesti na gašenje požara, ističe Dragišić i dodaje da bi se ovim predmetom podigla i motivacija za dobrovoljno služenje vojnog roka, jer smatra da je Srbiji potrebna veća vojna rezerva”.

Uloga škole u formiranju patriotskih osećanja objašnjena je u rezultatima brojnih istraživanja. Analiza udžbenika za osnovne škole, koju je sačinilo više autorki 1994. godine, pokazala je dominantnu poziciju ratnika i junaka u društvenim predmetima. Vesna Pešić je, prateći kroz ovo istraživanje realizaciju vaspitno-obrazovnih ciljeva, utvrdila postojanje „ratničkog modela socijalizacije“ koji postoji u osnovnoj školi kroz „isticanje junaštva bez racionalnih granica, isticanje da naš narod obavezno pobeđuje neprijatelja jer su sve naše borbe pravedne, glorifikovanje stradanja naroda, stvaranje osećanja neprekidne ugroženosti i naglašavanje da je pogibija za domovinu sreća, ponos i čast...” (Rosandić & Pešić 1994, 7). Pacifističkih poruka gotovo i nema, a one ratoborne podrazumevaju naglašeno junaštvo, „do surovosti“, smrt kao izvor života, čast i ugled stečen junaštvom, pamćenje poraza i polaganje zaveta i opštu slogu (jer je nesloga uvek razlog poraza), piše Ružica Rosandić u predgovoru knjige u kojoj su predstavljeni rezultati istraživanja.

Pešić je, zaključujući analizu sadržaja čitanki za svih osam razreda osnovne škole i modela predstavljanja ratničkih vrlina u čitankama, iznela stav da ako se to čini kroz neumereno glorifikovanje ratnog junaštva, nasilja i smrti kao jedinog načina da se izbori ili očuva sloboda, i to s namerom da se stvori automatski pozitivan odnos prema žrtvovanju života za domovinu, onda se može govoriti o negovanju ratničkih vrednosti kao socijalizatorskog cilja.

Iz prikaza rezultata, može se videti da je u čitankama za osmi razred osnovne škole četiri puta više tekstova s ratnom tematikom nego s mirovnom (64,4% prema 15,6%), a taj odnos izgleda još nepovoljnije kada se posmatra prema broju stranica: 89 stranica je posvećeno ratnim temama, a samo 5 mirnodopskim. Kao zaključak u daljem tekstu stoji i da je stvaranje spremnosti za rat i junačke podvige sistematska

Dodatnu analitičku perspektivu u ovo istraživanje, o predstavama o muškom i ženskom u kontekstu patriotskih i ratničkih sadržaja, unela je Isidora Jarić. U tekstu „Začarani krug predstava o muškom i ženskom“, Jarić je najpre predstavila analizu sadržaja čitanki za mlađe razrede. U ovoj grupi čitanki, ističe Jarić, unutar grupe likova sa profesijom izdvajaju se dve grupe zanimanja: vojna i druga zanimanja koja podrazumevaju baratanje oružjem (npr. lovci i sl.) – ukupno 50%.

Što se muških profesija tiče u čitankama za starije razrede, situacija je slična situaciji u čitankama mlađih razreda, s tim što se sada povećava broj vojnika, ratnika i junaka, a već postojeća ratnička zanimanja dalje diferenciraju, što utiče i na sadržaj pojedinih slika. Najviše je likova definisano preko vojnih profesija (ukupno 22 lika), a znatno manje ih je sa zanimanjima u vezi sa proizvodnim delatnostima (10 likova).

Jarić govori o tome da i analiza tekstova svih ostalih čitanki za druge predmete pokazuje da se jedna trećina likova (34,12%) bavi ratničko-vojnim zanimanjima, a da se dečaci u ulozi glavnih likova sreću četiri puta češće nego devojčice. „Uprkos pomenutim razlikama u prikazu odnosa među polovima u bukvaru i u čitankama za starije razrede, te promene ipak ne idu u smeru savremenije predstave tih odnosa. I dalje je reč o jasno prepoznatljivom patrijarhalnom obrascu muško-ženskih odnosa, koji škola umesto da menja - podržava. I ovom prilikom analitičaru jedino preostaje da se saglasi sa Šeri Ortner, koja jednim drugim povodom kaže: ‘Ishod je (žaloso) delotvoran sistem povratne sprege: drugačije kulturno viđenje može izrasti jedino iz drugačije društvene stvarnosti; drugačija društvena stvarnost može izrasti jedino iz drukčijeg kulturnog viđenja.’ Poluga kojom bi se prekinulo to kružno kretanje izvesno se (još uvek) ne nalazi u našim školskim udžbenicima.” (pr. Rosandić & Pešić 1994, 116), zaključuje Jarić.

Pre ove analize udžbenika, u knjizi *Škola kao bolest*, Svetomir Bojanin (1991) podsetio je na rezultate iz „Analize socijalnog sveta u udžbenicima za niže razrede osnovne škole“ Lj. Stojković. Analiza je urađena 1989. i iz nje se može videti da „članovi porodice pomažu jedni drugima u poslu, nikuda ne putuju, nikada ne šetaju, ne primaju posete, a roditeljske brige sastoje se u tome da li deca dobro jedu i da li su telesno zdrava. Porodica, u ovim knjigama (udžbenicima za niže razrede osnovne škole, prim. aut.) ne vodi brigu o psihičkim ili duhovnim potrebama dece niti o njihovoj socijalizaciji. (...) Toj želji se ne izlazi u susret ni u čitanci ‘Poznavanje prirode i društva’ za III razred osnovne škole. U tom udžbeniku se u 92% slučajeva pominju muškarci, koji su bezlični i bez fizičkih karakteristika kao

i u ranijim tekstovima. Njihova je uloga ratnička u 49% slučajeva, a profesionalne uloge imaju samo njih 28%. Kada se govori o odraslim pojedincima, onda su to heroji Drugog svetskog rata. Kada se opisuju deca, govori se o deci školskog uzrasta, gde su dečaci pomenuti u 71% slučajeva.“ (Bojanin 1991, 95). Predstavljen je i podatak da analiza imena ličnosti iz istorije pokazuje da su 80% ratnici, a 20% svi ostali, poznati po dostignućima u kulturi, umetnosti, politici, tehnici.

I mnogo godina nakon što su urađene analize školskih udžbenika i sadržaja za osnovnu školu iz 1989. godine i 1994. godine, o istim tendencijama u obrazovanju, Dubravka Stojanović je 2013. godine izjavila da je „Istorija u Srbiji, kao i u mnogim drugim zemljama, više predvojnička obuka nego nauka. Ona ima zadatak da bilduje nacionalni ponos i da viče da smo najbolji. (...) Sve balkanske zemlje u istoriji vide riznicu mržnje i argumenata protiv susednih naroda. Svi uče o zabijanju noža u leđa kad nam je najteže, a da, pritom, sami nikada nismo vodili osvajačke ratove, kako se to obično kaže.“¹¹ čime je praktično ukazano na problem višedecenijskog kontinuiteta određenih predstava i praksi kojima se socijalizuju i podučavaju dečaci i devojčice.

6. NADZIRANJE ZNAČENJA KROZ SELEKTOVANJE TRADICIJE

Predrag Svilar (2011) preispituje osnovanost i opravdanost stvaranja i pripisivanja spomenutih stereotipa o Balkanu, opisujući ga kao proces legitimisanja moći imenovanja i definisanja društvene realnosti koji je refleksija dominantnog javnog diskursa Zapada i postavlja pitanja o tome da li tako mapirani subjekat, Zapadni Balkan, poseduje sopstvo i izvan balkanističkog diskursa Zapada, odnosno da li poseduje dovoljno identitetske homogenosti i distinktivnosti da se prepozna kao realno egzistirajući regionalni entitet i izvan okvira tog diskursa; da li njegovom određenju nedostaje sopstveno samoprepoznavanje, i samim tim, da li se može zaključiti da njegova distinktivnost proističe iz percepcije konstruisane van njegovih okvira.

Razvijajući koncept *reaktivnog* i *genetskog* ratništva u knjizi *Na granicama Orijenta*, Lazarević Radak (2011), skreće pažnju na to da se putnicima i putopisnicima ratništvo i čuvanje usmene tradicije čine nerazdvojnim, da je ratnički duh opstao zahvaljujući tradiciji, posebno epskoj, i da ono što putnici tretiraju kao

44 | 11 „Istorija nam je više predvojnička obuka nego nauka“ R. R., *Danas*, 7-8/09/ 2013, 8-9.

ratništvo nije samo plod njihove imaginacije, već i bitan aspekt autoreprezentacije Srba: „Ishodište ovakve reprezentacije ratništva je, dakle, istorijsko, u smislu prevagnuća 'paganske' predstave viteštva, ali ono je i socijalno-psihološko, proizašlo iz tog istorijskog, jer 'iznutra' su oblikovani mitovi ne bi li skrenuli pažnju sa marginalnog položaja, što se pokazalo kao politički kontraproduktivno. Strategija viktimizacije se nije pokazala kao politički plodotvorna jer je Srbiju zatvorila u krug samosažaljenja...“ (Lazarević Radak 2011, 197). U onom delu koji se odnosi na konceptualizaciju razumevanja *genetskog ratništva*, kao ilustraciju autorka nudi tekstove Aleksandera Pauela (Alexander Powell), američkog majora, Dadlija Hitkoka (Dudley Hutcock), engleskog diplomate, i spisateljice Meri Idit Daram (Merry Edith Durham). Za Daram, balkanskim narodima je borbenost urođena i rađaju se mrzeći druge, za Pauela u Srbinu postoji nešto instinktivno što ga podstiče da umesto „motike uzme pušku“, a za Hitkoka su Srbi dominantan narod koji odlikuje visoka vojnička organizacija i zadivljujuća hrabrost. Njihovoj administraciji je hitno potrebna reorganizacija, a granični geografski položaj im je dao izdržljivost i dodelio sudbinu vojnika prvog reda – posle gubitaka kakve je u ratu pretrpeo malo koji narod, Srbi još „plamte ratničkim žarom“, koji nije samo rezultat viševjekovne granične pozicioniranosti, nego „materijala od kojeg su sačinjeni“, „najbolji borbeni materijal Evrope“. Lazarević Radak podseća i na ranije spise u kojima su Srbi predstavljeni kao „balkanski mesečari“, neko ko spava u miru, a aktivan život vodi u ratu. Interiorizacija i autorizacija pripisanih stereotipa samo su doprineli njihovom očuvanju. „Iznutra‘ stereotip o ratniku, pokazao se kao razorna strategija 'naduavanja' hrabrosti i insistiranja na ratničkim genima koji su oslikali karikaturu neustrašivog naroda“ (Lazarević Radak 2011, 200). Relativizaciju i sumnju u takvo dovođenje u vezu ratništva i nasleđa i u to da je pozadina srpske militantnosti vojnički duh, iskazao je Herold Spender (Harold Spender) koji je ponudio tumačenje da se radi o „snažnoj rasi“, ali da je uveren da ispod njihovog militarizma nije agresivan duh, niti politička ambicioznost, nego odluka da izbegnu patnju. Prema Lazarević Radak: „oba koncepta ratništva, reaktivnog i genetskog, pokazuju da opstanak identiteta balkanskih naroda nalaže bitku, borbu, i može postojati samo zahvaljujući otporu“ (Lazarević Radak 2011, 201).

Zagrebački profesor komparativne književnosti, Dean Duda (2002), upućuje na multidiskurzivno svojstvo kulture gde različite tradicije, konteksti i dijaloške pozicije aktiviraju različite slojeve njenog značenja i kapilarno ispisuju istoriju značenja, institucija, moći, politike, ideologije i značenja i smisla vrednosti. Prenoseći

ideje Rejmonda Vilijemsa (Raymond Williams), Duda piše o zanimljivom terminu Vilijemsove teorije kulture, odnosno o kulturi kao „selektivnoj tradiciji”. To nas uči tome da je Proizvodnja značenja, dakle, neodvojiva od društvene strukture i može se objasniti jedino u odnosu na nju i njenu istoriju.

Društvo je zapravo složena mreža u kojoj se nalaze različite interesne grupe. Njihovi se međusobni odnosi pokazuju kao odnosi moći, kao strukture dominacije i potčinjenosti, kao mesto neprestane borbe i sukoba. Moć u društvu deluje tako da se interesi jedne klase ili grupe nameću i pri tom nastoje pokazati kao opšti interesi. U kulturi se taj sukob odvija kao sukob oko značenja. Posredi je pokušaj dominantne klase ili grupe da značenja koja odgovaraju njenim interesima učini prirodnim i zdravorazumskim, dakle prihvatljivim za društvo u celini. Pritom, dominantna struktura ima na raspolaganju svaku diskurzivnu strategiju, svaku značensku praksu kojom se u interakciji najopštije ispisuje okvir partikularnog načina života (proces proizvodnje, medije, vaspitne i školske ustanove, zdravstvo, zakonodavstvo, sport, slobodno vreme itd.)” (Duda 2002, 249).

7. ZAKLJUČAK

Protokom vremena, „selektovanjem tradicije” moćne ili dominantne ekonomske i političke zajednice kreiraju strukture unutar kojih se definiše pojmovni aparat za razumevanje i prezentaciju društvenih odnosa, potreba, interesa i vrednosti i usmeravaju prakse koje se proglašavaju za univerzalno poželjne. Takvi režimi znanja, istine i moći, i tako određena realnost uspostavlja koordinate unutar kojih se odigrava socijalizacija, od najranijeg svesnog iskustva u detinjstvu.

Kritički pristup prema interiorizaciji vremenski vrlo dugog procesa stereotipizacije i medijske konstrukcije Zapadnog Balkana nameće pitanja o tome na koji način su stvoreni ti epistemološki sedimenti pojmova o Balkanu (*balkanizam, balkanizacija*) - u kojoj su meri oni proizvod imanentnosti Balkana, kao geopolitičkog i kulturološkog entiteta, i na koji način zavise od moći imenovanja i diskurzivne konstrukcije izvan Balkana. Opšte prihvaćen pristup Balkanu kao „buretu baruta” u međunarodnoj politici i geostrateškim analizama, čini se, već vekovima nema alternative. Za brojne političke aktore postao je deo argumentacije za opravdanje i aboliciju od odgovornosti za militarizaciju javnog prostora i namera da se sačuva nekritička refleksija na strategije samospoznaja, kao i konceptualizaciju i potrebu

za rekonstrukcijama ratništva i junaštva i konzerviranja postojećih društvenih odnosa.

Važan deo pojmova ratništva i junaštva počinje da se formira sa prvim iskustvom deteta sa školom i sistemskim obrazovanjem. S obzirom na to da se sa usvajanjem ovih pojmova započinje na vrlo ranom uzrastu i na to da postoji dugogodišnji i kontinuiran uticaj, praćen raznim, vrlo moćnim merama podsticaja, kontrole, nameta i kazne, ali i ugleda javnog autoriteta i pozicije kakve poseduje škola (i mediji), pojmovni i terminološki referentni okvir koji deca na taj način izgrade ostaje za vrlo dugo vreme, ako ne i zauvek, kao temelj daljih kulturnih, obrazovnih i socijalnih nadgradnji, poput kulturološkog i strukturalnog nasilja.

LITERATURA

- Duda, D. 2002. „Nadziranje značenja: što je kultura u kulturalnim studijima”. *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 235–253: 237.
- Galtung, J. 2009. *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Beograd: Službeni glasnik i Jugoistok.
- Konrad, Dj. 1993. „Central Europe Redivivus, The Melancholy of Rebirth: Essays from Post-Communist Central Europe“ 1989-1994. San Diego: Harcourt Brace & Company.
- Lazarević Radak, S. 2011. *Na granicama Orijenta*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, S. 2013. *Otkrivanje Balkana*. Pančevo: Mali Nemo.
- Mitrović, Lj. 2014. *Geopolitička tranzicija Balkana*. Novi Sad: Prometej.
- Palare, M. 2010. *Balkanske privrede*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rejk, B. & Edkok K. 1978. *Vrednosti, stavovi i promena ponašanja*. Beograd: Nolit.
- Ristović, M. 2003. *Crni Petar i Balkanski razbojnici*. Beograd: Čigoja.
- Rosandić, R. & Pešić, V. (pr.) 1994. *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost*. Beograd: Centar za antiratnu akciju.
- Svilar, P. 2011. *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Teokarević, J. (pr.) 2004. *Balkan kao evropski region*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Todorova, M. 2006 *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Vivijan, H. 2010. *Serbija – raj siromašnih*. Beograd: Službeni glasnik.

Periodika:

- „Ako zatvorimo granicu – rat na Balkanu“, *Beta*. Izvor: https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=1058654 (pristupljeno 3/11/2015).
- „Crna Gora i Bugarska 'mafijaške države'“, S. D. *Danas*, 20. april 2012
- „Forin afers: Crna Gora mafijaška država“ Večernje novosti. Izvor: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:378092-quotforin-afersquot-crna-gora-mafijask>. (pristupljeno 3/05/2012).
- „Istorija nam je više predvojnička obuka nego nauka“, R. R. *Danas*, 7-8. septembar 2013.
- „Nasilništvo kao društveno poželjno ponašanje“, *DanasOnline*. Izvor: <https://www.danas.rs/drustvo/nasilnistvo-kao-drustveno-pozeljno-ponasanje/> (pristupljeno 21/2/2008).

- „NSA kaže – moguć vojni sukob 2019. na Balkanu; ‘Apsolutno‘“, Sputnjik. Izvor: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=02&dd=01&nav_category=78&nav_id=1500651 (pristupljeno 1/02/2019).
- „Raspad EU može izazvati rat na Balkanu“, M. M. *Danas*, 25-26. mart 2017.
- „Report: Montenegro is mafia state“, B92. Izvor: http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2012&mm=05&dd=03&nav_id=80074 (pristupljeno 3/05/2012).
- „Sledeći sukob NATO i Rusije na Balkanu?“, Tanjug. Izvor: <https://www.blic.rs/vesti/svet/sledeci-sukob-nato-i-rusije-bice-na-balkanu/wh573dh> (pristupljeno 14/12/2018).
- „Spektakularna proslava dana policije“, *24Sata*, 5. jun 2017, 2.
- „Srpsko-hrvatska trka u naoružanju: ko se od koga brani“, Radio Slobodna Evropa. Izvor: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-hrvatska-naoruzanje/28205944.html> (pristupljeno 30/12/2016).
- „Srbija i Hrvatska – trka u naoružanju ili obnova zastarelog?“ N1. Izvor: <http://rs.n1info.com/a216985/Vesti/Vesti/Varnice-izmedju-Srbije-i-Hrvatske-zbog-oruzja.html> (pristupljeno 25/12/2016).
- „Vojna nastava opet u školama“, Politika. Izvor: <http://www.politika.rs/sr/clanak/420499/Vojna-nastava-opet-u-skolama> (pristupljeno 17/01/2019).

Internalization of cultural violence as a historical constant in Serbia and the Balkans

The cumulative effect of various processes of the internalisation of cultural violence is the one that ensures the continuity of national and international politics and the geostrategic situation that in the Balkans peace can always be seen as a ceasefire or a period between the two wars.

Through the examples of three phenomena: (a) several centuries of long-standing stereotypes about the Balkans, which have become elements of the often used concept of „Balkanism / Balkanization“, (b) militarization of public space; and (c) the conceptualization of notions heroism and war in school curricula, the paper tries to explain their individual and permeation relationship as external and internal factors that affect the internalization of cultural and structural violence within the context of the Balkan region and contribute to the conservation of existing social relations.

Key words: internalization, stereotyping, militarization, cultural violence, education.

*Rad prijavljen: 21. X 2019.
Rad recenziran: 8. XI 2019.
Rad odobren: 5. XII 2019.*